Карпенко зійшов з автобуса коло лісу, кілометрів за п'ять од Мурзинець, хоча міг би доїхати цією дорогою аж до села. Хотілося швидше пірнути в прохолоду дерев і, дихнувши на повні груди, забути про все на світі. Сюди він і їхав заради цього.

В селі вже нікого не лишилося з рідних, ніхто його тут не ждав, і навряд чи хто й упізнав би в Карпенкові того опецькуватого хлопчака, що грався колись у мурзинському поросі і якого за невдалий зріст прозивали Кавунчиком. Правда, після того як переїхав з батьками до міста, він коли-не-коли навідувався у село до бабусі, але ж тоді Карпенко не був отаким-от огрядним дядечком із чирвою залисин у полинялому чубові, з кругленьким черевцем, через яке він і тепер скидався на кавунчика. Ось уже двадцять років немає баби Тодоськи — виходить, і він не з'являвся тут двадцять літ.

Думка була раніше наглянути в ці краї, та хіба ж виберешся за щоденною суєтою — робота, сім'я, дисертація, відрядження і купа всілякої марноти, за якою ніколи глянути вгору. Мабуть, і сьогодні він би не відважився зірватися з місця, аби не біда. Як скривджена дитина відразу біжить до матері, так і Карпенко зненацька вирішив плюнути на все й поїхати в рідне село.

Ця ідея війнула на нього студеним вітром, коли вийшов з інституту, мокрий від втоми й досади,— вчена рада зарубала тему докторської,— і на очі ледь не набігли сльози: їхати! Негайно. Це ж безголов'я, що об'їздив півсвіту, а навідатись у Мурзинці за двадцять років так і не зміг. Не викроїв дня, щоб проскочити якихось нещасних півтори сотні кілометрів.

"Поїду зараз же! — сказав собі з упертою злістю, немовби цими словами кидав виклик тим, хто не вірив у нього.— Гори воно все вогнем!"

* * *

Ліс приховав його від палючого сонця, але втома в'ялила тіло — тригодинна дорога таки зморила Карпенка вкрай. Жовтий портфель з крокодилячої шкіри відтягував руку, в грудях поколювало.

Карпенко йшов поволі, роззирався навкруги — він упізнавав цей ліс, — прислухався до шуму вітерцю у верховітті, до пташиного співу, вдихав густі трав'яні пахощі і намагався вловити в собі якусь переміну, відчуття блаженства чи бодай маленької радості від зустрічі з лісом, проте в душі ятрилася гіркота, перед очима знову й знов являлося те, що відбулося на вченій раді.

Серце, мов старий двигун, почало давати перебої, і він уже пошкодував, що не доїхав до села автобусом — ніби ж по хлопчик, щоб дозволяти собі отаку прогулянку. Гай-гай, коли він був хлопчиком, то залюбки сходжував цей ліс уздовж і впоперек, не знаючи втоми, хоча тоді і дерева, і відстані здавалися більшими.

Навесні вони з братиком Петьком бігали сюди по ряст, стріляли ним об лоби, влітку збирали суниці. Найсолодші суниці спіли он там, у вирубі, де завжди було багато сонця, і він боявся туди заходити, щоб не наступити на гадюку — вони теж люблять суниці,— а Петько був на три роки старший і не лякався нічого. Набирав у пляшку ягід і ніс йому, меншому братові. Петько вдався кмітливішим. Було, як підуть восени по опеньки, то брат назбирає повний мішок, а він нічого не бачить, крім рудого листя. Тільки, пригадує, все йому дуже пахло тоді: і ряст, і суниці, й опеньки, навіть оте руде листя. Тепер так не пахне. Роки беруть своє.

А ось і озерце. Дивно: крихітне — перескочити можна, а не пересихає. Колись вони пили з нього воду, таку солодку — Петько казав, що сюди збігає березовий сік. Але тоді, як були пастушками, вони пили воду навіть з калюж, і животи не боліли.

Ліс рідшав. За ним лежав Момотовий берег, а там уже до Мурзинець рукою подати.

Все-таки тут рай, подумав Карпенко. Треба у відпустку приїхати сюди з дружиною й дітьми. Як маюся вештатись по курортах, то краще вже відпочити хоч раз у Мурзинцях, пожити в якоїсь бабусі — ліс і річка під боком, свіженьке молоко, фрукти...

Він вийшов на Момотовий берег, за яким починались Орлянські горби, порослі кущами терну й ліщини. По березі розбрівся табун рябеньких телят, вони ліниво скубли траву — видно, були не голодні, бо паша тут завжди росла соковита. Щороку від весни й до пізньої осені на Момотовому березі випасали колгоспних телят, і загорода була поруч, під узгірком, щоб не заливало у дощ водою,— ген вона й тепер там. А біля неї солом'яний пастухів курінь.

Карпенко всміхнувся. Колись у тому курені ціле літо жив Пахом. Дивакуватий чоловік був. Прибився до села десь одразу після війни, оселився в порожній хаті (у ній звікувала свій вік баба Пачолчиха) і напросився в колгоспі пасти телят. Відтоді більш ні за що й не брався. Жив самотиною, ніхто навіть не знав його справжнього імені, і старе й мале прозивало Пахомом. То, було, жене він табун через усе село, аж курява встає, вихльостує замашним батогом і: "Пахо-о-ом!" — кричить. Сухорлявий, гачкуватий, чимось схожий на горобця, він при цьому метушився, вимахував ліктями, мой той горобець крильцями. От тільки висвистував — точнісінько соловейко. Зморщить своє дрібненьке, трикутне личко — чорнюще, як у сажотруса,— напне нижню губу і витьохкує! А дітвора біжить позаду: "Пахом! Пахом!" — дражниться, потім — навтікача. Бо страшнувато, хто його знає, що в того Пахома в голові. Дорослі і ті не знають. Мовчакуватий він.

Карпенко пригадує, лякав його батько: "Як ти, ледащо, будеш погано вчитися, то нічого з тебе не вийде. Підеш до Пахома. Ото твій інститут. Будеш із ним бичкам хвости крутити".

Він часто нагадував батькові ті слова. Навіть уже захистивши кандидатську, сміявся: "А пам'ятаєш, та як ти мені казав: підеш до Пахома бичкам хвости крутити? Не вийшло по-твоєму".

Та він і тоді, малим ще, знав: такого не буде, то батько тільки лякає. Бо й інші люди, якщо хотіли когось підкусити, казали: "Твоє місце коло Пахома, більше ти ні на що не здатний". І ця зла приказка, мабуть, докотилася і до самого Пахома. Бо прорізався у нього один, як тоді називали, заскок.

Це, було, прийде Пахом до лавки під мухою (правда, траплялося таке лише на великі свята), перехилить ще скляночку червоного бочкового вина і дивиться, дивиться вузенькими очками на людей, ніби хоче вгадати, що хто про нього думає. Отак мружиться, поки котресь візьме та й спитає: "Чого ти, Пахоме, витріщився на мене, наче я теля в тебе вкрав?" А Пахомові тільки цього й треба. Підбіжить до того, підстрибне, як горобець, ухопить за барки й спитає: "А ти знаєш, хто я?" — "Знаю: Пахом".— "Ні, ні чорта ти не знаєш",— сумно скаже Пахом і вийде з лавки.

І ще був один випадок, що й досі стоїть перед очима. Привіз якось кіньми Пахом кізяк на паливо. Скидав у дворі, і баба Тодоська запросила його до хати, налила, як годиться, чарку, поклала на столі кусень сала. Пахом випив, занюхав хлібом, узяв те сало й порізує на маленькі шматочки. А руки ж чорнющі, аж сиплеться з них. Малий Карпенко тоді до баби: "Щоб ви мені більше не різали тим ножем хліб, я його викину! Ви бачили, які в нього руки?!" А баба: "Чого ти, чого? Хіба хліб не з чорної землі росте?" Розмова була у сінях, і раптом відчинилися хатні двері, і вийшов Пахом. Не сказав нікому й слова, сів на підводу й поїхав. На столі лишилося недоїдене сало.

...Карпенко переходив Мамотів берег, телята задирали голови й дивилися на нього великими цікавими очима, наче хотіли спитати: "А це що за птиця?" Хто їх тепер пасе? Він вирішив заглянути в курінь — може, котрийсь із його колишніх товаришів пішов "бичкам хвости

крутити", то чому б не поговорити з ним, не розпитати, куди позакидала доля отих хлопчаків, що виросли у мурзинському поросі. Тоді вони мріяли стати льотчиками, чомусь усім кортіло літати, але ж не всім дано крила... Не всім. Це йому, Карпенкові, пощастило в житті, а комусь, може, довелося замінити Пахома. От і став його аеродромом ось цей курінь. Правда, й Карпенко зараз не проти посидіти в ньому, відпочити в холодочку. Як-не-як, а натрудив ноги.

— Є хтось у цій хаті? — гукнув, підходячи до куреня.

Всередині щось заворушилося, закректало, потім звідти нагинці виглянув чоловік. Карпенко аж заточився. Перед ним був Пахом. Те ж чорнюще трикутне личко, здається, нітрохи не змінилося, такий же сухорлявий, схожий на горобця. Чудасія! Він, Карпенко, за ці роки уже встиг полисіти, нажити виразку шлунка й тахікардію, а Пахом яким був, таким і лишився.

— Заходьте,— сказав пастух, і Карпенко впізнав його голос. Пахом вийшов із куреня, глянув на телят і ще й затьохкав до них по-солов'їному, паче хотів розвіяти Карпенкові сумніви. Потім повернувся до гостя.

— Здалеку? — спитав тихо.

— Та не так, щоб дуже, але з дороги.— Він аж сам собі здивувався, як це зазвучало в нього по-мурзинському.

— То спочиньте.

— Спасибі.— Карпенко дістав носовика, витер залисини, осмикав на собі сорочку, що прилипла до тіла.— Передихну трохи.

Пахом пропустив його в курінь, зайшов сам і сів навпроти Карпенка, примруживши гострі очка.

— Куди? — спитав.

— Що?

— Направляєтесь.

— Та куди...— зам'явся Карпенко.— В Орли.— Він назвав сусіднє село. Наче боявся, що, коли скаже правду, Пахом упізнає його і пригада той випадок.

— В гості?

— Ну.

Вони примовкли. Десь у соломі застрекотав цвіркун.

— А ви, мабуть, з Мурзинець? — осмілів Карпенко.

— З Мурзинець.

— Я декого знав із вашого села.

— Орли близько від нас.

— Жила коло вигону баба Тодоська.

— Нема вже баби,— сказав Пахом глухим голосом.— І хати нема.

— І хати?

— Добра людина була.

— А що ж із хатою?

— І других людей любила. А як виїхав син із невісткою в город, то змінилася на очах.— Пахом говорив це мовби сам собі, опустивши голову.— Було, привезу їй кізяків на топливо, то вона мені й те й се, не випустить з хати, поки не перебалакає все про сина, онуків. Кури, кури, — каже,— мені дим не мішає. Так, наче Трохим,— сина її звали Трохимом,— зайшов та накурив. А тоді мене, було, розпитує про все... Що нікому неінтересно — геть-чисто випитає.

Пахом притих. Сумно всміхнувся й закліпав, ніби стримував сльозу. Видно, згадка про бабу навіювала йому щось радісне і гірке. Він огорнувся тим спогадом, застиг і забув про гостя. Потім кинувся як зі сну.

— А у вас в Орлах, мабуть, мати?

— Ні. Так, родичі.

— Теж треба провідать.

— Треба.

— Це ж ви зголодніли з дороги? — заметушився Пахом.— У мене тут є дещо.— Він узяв полотняну торбинку, поспіхом діставав звідти хліб, прижовкле сало, огірки і складав на газету.

— Спасибі, я не голодний,— сказав Карпенко. Він дивився на Пахомові руки, ті самі руки — немов покриті чорною лускою. Пахом перехопив його погляд і раптом завмер, зіщулився, перестав мацати огірки.

— Воно, ясно, не таке, щоб дуже... та все ж таки наїдок,— промимрив Пахом.

— Ні, якраз те, що треба, тільки я не голодний,— сказав Карпенко.— Води хочеться.

— Я п'ю з озерця. У лісі. Так що води не держу.— Пахом ще дужче потемнів на лиці і мовчки став збирати харчі назад в торбинку.

Карпенко підвівся і взяв жовтий портфель. Його замочки блиснули в темному курені, як дзеркальця.

— Дякую за гостинність.

— Вибачайте,— сказав Пахом, не ворухнувшись.

Треба йти, думав Карпенко. Не зоглядишся, як і вечір застане.

І раптом зринуло: а куди йти? До кого? Баби Тодоськи нема, і хати нема.

Ніхто його тут не жде.

А вдома роботи непочатий край.

Подивився на ліс, па берег — і досить.

Його ждуть важливі справи. Немає чого вішати носа, треба робити своє діло, і він робитиме його, навіть якщо доведеться розбити лоба. Прогулявся — і досить. Зараз він піде лісом на дорогу, зупинить попутну машину — і ввечері буде вдома.

Карпенко рушив через Момотів берег до лісу. Прогулявся — і досить, подумав ще раз. Теж мені трагедія — на рік затягнеться захист. В інших взагалі — одне розбите корито, а живуть і горя не знають. Та що там в інших! Взяти хоча б оцього Пахома. Що він бачив? Просидів цілий вік у

курені і, крім телят, нічого не знав. Все життя пробабрався у кізяках, щодня одне й те ж, одне й те ж — Карпенко збожеволів би на його місці. А Пахом, бач, живе, терпить...

Раптом позаду затьохкав соловейко. Карпенко озирнувся.

"Еге-е-е-ей!" — навздогін йому біг Пахом. Кумедно так вистрибував, махаючи ліктями, як горобець крильми.

Що він надумав? Мабуть, хоче сказати, що до Орлів треба йти не лісом, а ген через ті горби. Наївний чоловік. Карпенко скаже йому, що тільки нап'ється з озерця, а потім уже піде на Орли. Навіщо цьому бідоласі чуже горе?

Пахом вистрибує все ближче і ближче. Карпенко зупинився, а той біжить щодуху, наче його щось укусило. Ось він уже поруч. Чорне трикутне личко пересмикується від натуги, дрібно тремтить нижня губа, гострі очиці майже впритул дивляться у Карпенкові здивовані очі — і той раптом відчуває, як на спині замерзають гарячі краплини поту.

— А...— Пахомова рука сіпнулась до його грудей і повисла в повітрі. — А ти знаєш, хто я?..